

УДК 81'42 : 159.964.21 : 811.11

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Герасимів Л. Я.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена дослідженню комунікативної ситуації звинувачення/виправдання як особливого типу конфліктної взаємодії, яку віднесено до гармонізуючого типу конфліктної взаємодії. Описано праксеограму вербальної інтеракції в ситуації звинувачення/виправдання.

Ключові слова: комунікативна ситуація звинувачення/виправдання, конфліктна взаємодія, гармонізуючий тип, врегульований/неврегульований конфлікт, праксеограма інтеракції.

Герасимив Л. Я. Коммуникативная ситуация обвинения/оправдания как особый тип конфликтного взаимодействия. В статье исследована коммуникативная ситуация обвинения/оправдания как особый тип конфликтного взаимодействия, которая отнесена к гармонизирующему типу конфликтного взаимодействия. Описана праксеограмма вербальной интеракции в ситуации обвинения/оправдания.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация обвинения/оправдания, конфликтное взаимодействие, гармонизирующий тип, урегулированный/ неурегулированный конфликт, праксеограмма интеракции.

Gerasymiv L. Ya. The communicative situation of Accusation/Excuse as a special type of conflict interaction. The article deals with the communicative situation of accusation/excuse as a special type of conflict interaction. The author describes the basic phases, types and causes of conflict interaction, traces the peculiarities of conflict interaction in the communicative situation of accusation/excuse, substantiates the attribution of the situation of accusation/ excuse to the harmonizing type of conflict interaction, describes the praxeogram of verbal interaction in the situation of accusation/excuse, and provides the characteristic features of the completely/partially settled or unsettled conflict interaction in the situation of accusation/excuse.

Key words: communicative situation of accusation/excuse, conflict interaction, harmonizing type, settled conflict, unsettled conflict, interaction praxeogram.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Комунікативну поведінку людини визначають соціально-економічні та політичні фактори, що впливають на психологічний стан особистості та мовну свідомість комуніканта, і відображають будь-які зміни емоційного фону комунікації чи відхилення від стандартної комунікативної поведінки.

Комуніканти мають два сценарії розвитку своєї комунікативної поведінки: кооперативну або некооперативну діалогічну взаємодію [3]. Метою кооперативної поведінки є дотримання Принципу Кооперації, що полягає у здійсненні вкладу у діалог відповідно до потреб комунікантів та спрямованості діалогу. Некооперативна поведінка спрямована перш за все на адресанта, тобто на задоволення власних потреб, що оголошуються першочерговими. Така поведінка не визначається потребами адресата і часто приводить до пониження його комунікативного статусу. В результаті некооперативної поведінки виникає конфліктна ситуація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен конфліктної комунікації отримав досить широке висвітлення у сучасних лінгвістичних розвідках [14; 12; 13].

Ще донедавна конфлікт вважали негативним феноменом у поведінці людей, проте все більше науковців вважають, що конфлікт є нормою існування людських стосунків: «конфліктність

© Герасимів Л. Я. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як особливий тип конфліктної взаємодії

потенційно закладена в будь-якій діалогічній взаємодії суб'єктів через різне сприйняття дійсності» [7, 71]; «конфлікт можна розглядати як природну форму міжособистісного спілкування» [9, 5].

Метою статті є визначення основних характеристик комунікативної ситуації звинувачення/виправдання як особливого типу конфліктної взаємодії.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) описати основні фази, типи, причини конфліктної взаємодії; 2) уточнити визначення конфлікту; 3) встановити відмінні риси конфліктної взаємодії у ситуації звинувачення/ виправдання; 4) обґрунтувати належність ситуації звинувачення/виправдання до гармонізуючого типу конфліктної взаємодії; 5) описати праксеограму вербальної інтеракції в ситуації звинувачення/виправдання; 6) охарактеризувати повністю/ частково врегульовану або нерегульовану конфліктну взаємодію в ситуації звинувачення/виправдання.

Актуальність проведеного дослідження обумовлена потребою детального та всебічного аналізу комунікативної взаємодії загалом та конфліктної взаємодії зокрема. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання детермінує особливий тип конфліктної взаємодії, який не отримав достатнього висвітлення у сучасних наукових розвідках, що зумовлює актуальність дослідження основних властивостей ситуації звинувачення/виправдання як конфліктної інтеракції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конфлікт – це «зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок та поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії» [1], тобто конфліктна комунікація має місце тоді, коли обидва учасники взаємодії мають різні цілі, і кожен зацікавлений у досягненні власної мети.

Дещо інше трактування конфлікту пропонує Третьякова В. С., розуміючи під комунікативним конфліктом «стан протиборства двох сторін (учасників конфлікту), в результаті якого кожна зі сторін свідомо та активно діє на шкоду протилежній стороні, експлікуючи свої дії вербальними та прагматичними засобами» [11, 145]. Отже, конфлікт – це не просто взаємодія двох учасників (Анцупов А. Я.), що мають різноспрямовані цілі, а й свідомо активність на шкоду іншій стороні.

Конфлікт неможливий без участі *двох* учасників комунікації, коли ініціатор конфлікту розпочинає взаємодію, а інший учасник бере в ній участь та відстоює протилежну точку зору. При цьому до уваги не беруться принципи та постулати кооперативної поведінки, а учасники не дбають про те, щоб зберегти «лице» один перед одним.

Узгоджується з цією думкою і позиція Комлева М. Г., який говорить про відсутність конфлікту лише у двох випадках: за умови кооперативної інтеракції та повної відсутності інтеракції між партнерами [5, 90].

Серед відмінних особливостей цього виду взаємодії виділяють: 1) реалізацію антиетикетних цілей, що суперечать позитивній спрямованості спілкування; 2) одностороннє або обопільне непідтвердження рольових очікувань, розбіжність партнерів в розумінні або оцінці ситуації; 3) невідповідність стратегічних і тактичних інтересів учасників інтеракції, непідтвердження комунікативних намірів [9, 14].

Отже, у конфліктній взаємодії комунікативні інтереси учасників взаємодії знаходяться у протиріччі, комунікативні цілі мають різну спрямованість, комунікативні дії одного учасника взаємодії спрямовані на нанесення шкоди іншому учаснику взаємодії та передбачають зміну його емоційного стану і поведінки.

Конфліктна взаємодія є взаємодією учасників комунікації на основі реплікових ходів. Реплікові ходи є типовими, характерними для будь-якого типу взаємодії (встановлення контакту, підтримання уваги, вираження думки), проте мають специфічний прагматичний характер, притаманний конфліктному діалогу: змусити співрозмовника до дії, чинити вплив, викликати сумнів, звинуватити, зменшити впевненість, понизити його статус тощо [2, 61].

Виділяють три фази комунікативного конфлікту: передкомунікативна фаза (першочергове усвідомлення учасниками ситуації протиріч між ними), власне комунікативна фаза (реалізація ілюктивних намірів учасників взаємодії) і посткомунікативна фаза (аналіз результатів і наслідків мовленнєвої поведінки) [2, 79].

Існує декілька типів конфліктної взаємодії: обопільний конфлікт (обидва комуніканти ведуть себе агресивно), односпрямований конфлікт (один з комунікантів уникає конфліктної взаємодії і не робить відповідних кроків); гармонізуючий конфлікт (один з учасників дотримується некооперативної поведінки, а інший – кооперативної) [11, 150].

Комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання не можна назвати типовою ситуацією конфліктної (некооперативної) взаємодії. Її також не можна віднести до обопільного чи односпрямованого типів конфлікту. Оскільки учасник реалізує тактику виправдання (у відповідь на звинувачення), що відноситься до тактик стратегії кооперації, вважаємо ситуацію звинувачення/виправдання гармонізуючим типом конфлікту.

У комунікативній ситуації звинувачення/виправдання можна говорити лише про стадію зародження конфлікту, коли ініціатор взаємодії незадоволений станом речей і має емоційний дискомфорт. Для того, щоб зменшити міру цього дискомфорту, він реалізує звинувачення як спосіб демонстрації свого негативного відношення до ситуації.

Лаврентьєва Є. В. вказує, що причинами конфліктогенності звинувачення є суб'єктивність оцінки дій адресата, зіткнення системи норм комунікантів, висока напруга та емоційність ситуації [7, 71].

До основних конфліктогенних прагматичних факторів відносять: ігнорування вікових характеристик партнера по спілкуванню, зневага до статусних відмінностей учасників спілкування, невідповідність змісту та виду спілкування, місця та часу, умов спілкування, рольових позицій в комунікативному акті [6, 334].

Основою виникнення звинувачення є негативне оцінювання ситуації адресантом, спричинене невідповідністю моральних та етичних норм адресанта та адресата. Відсутність спільних норм є причиною виникнення конфліктних ситуацій:

“Your hands are filthy, Nigel! When did you last wash them?”

Well, let me think, Nigel said. That’s rather difficult to remember exactly. It could have been yesterday or it could have been the day before.

The Trunchbull’s whole body and face seemed to swell up as though she were being inflated by a bicycle-pump.

I knew it! She bellowed” (15, 138).

Як бачимо, причиною конфлікту стали різні гігієнічні норми комунікантів. Звинувачуваний (дитина) не сприймає комунікативний намір співрозмовника як звинувачення і відповідає на запитання, не виправдовуючись.

Оцінюючи співрозмовника, комунікант за основу оцінки бере те, що людині не вдалося зробити порівняно з нормою (тим, що інші люди виконували успішно), а сам оцінюваний за норму бере свій результат на початку діяльності або результати людей, які виконали цю роботу гірше за нього [8, 45].

У ситуації звинувачення/виправдання замість того, щоб взяти участь у конфліктній взаємодії, адресат, навпаки намагається її уникнути і спрямувати взаємодію у бік кооперації. Через втілення виправдання комунікант визнає свою вину чи перекладає її на когось іншого, намагаючись зменшити міру емоційного дискомфорту ініціатора взаємодії. У цьому випадку він розцінює виправдання як можливість переконати співрозмовника покращити думку про нього, в результаті чого покращиться і його емоційний стан.

Гармонізуючий тип конфлікту об'єднує декілька моделей мовленнєвої поведінки: модель попередження конфлікту (потенційно конфліктні ситуації), модель нейтралізації конфлікту (ситуації конфліктного ризику) і модель гармонізації конфлікту (власне конфліктні ситуації) [11, 150].

Модель попередження конфлікту не містить маркерів підвищеної емоційності ситуації, і тільки певні імплікатури можуть свідчити про напруженість ситуації. Модель нейтралізації конфлікту характеризує низка комунікативних дій, спрямованих на погашення наявного конфлікту і передбачає додаткові комунікативні зусилля. Модель гармонізації конфлікту є власне конфліктною моделлю комунікативної взаємодії, яка експлікує різницю в нормах та поглядах учасників.

Отже, в межах гармонізуючого типу конфліктної мовленнєвої поведінки ситуацію звинувачення/виправдання відносимо до моделі гармонізації конфлікту, адже вона, з одного боку, має яскраво виражені риси конфліктної взаємодії, яка розвинулась (стратегії некооперативної поведінки, інвективна та негативно маркована лексика тощо), а з іншого, в умовах розбіжності цілей та інтересів учасники взаємодії намагаються гармонізувати спілкування, використовуючи тактику виправдання.

У стереотипній комунікативній ситуації звинувачення/виправдання як гармонізуючому типі конфліктної взаємодії адресант та адресат повинні зробити низку необхідних кроків. Так, адресант повинен: 1) встановити відповідність причини ініціації мовленнєвої інтеракції та реалізації глобальної цілі звинувачення; 2) встановити відповідальність адресата за причину ініціації мовленнєвої взаємодії; 3) переконати адресата у його вині за погіршення емоційного стану адресанта; 4) ствердити відсутність дій з боку адресата, спрямованих на зміну емоційного стану адресанта; 5) продемонструвати бажання адресанта до покращення свого емоційного стану. Адресат повинен: 1) визнати свою провину за емоційний стан адресанта; 2) визнати свою відповідальність за стан адресанта; 3) продемонструвати незумисність дій адресата, що призвели до погіршення стану адресанта; 4) продемонструвати бажання та готовність адресата покращити цей стан.

Отже, для успішної реалізації комунікативної взаємодії у ситуації звинувачення/виправдання необхідні такі умови: адресант *знає*, що адресат відповідальний за певну ситуацію, яка призвела до погіршення його емоційного стану, а адресат це *визнає* та *хоче* покращити його стан.

Стереотипна комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як гармонізуючий тип конфліктної взаємодії розвивається за певною праксеограмою. Видозмінивши певним чином праксеограму вербальної інтеракції Сніжик О. П. [10, 142] через додавання кроків, що відображають зворотну реакцію, для опису комунікативної ситуації звинувачення/виправдання у роботі пропонуємо використати таку праксеограму: реалізація певною особою якоїсь дії, вчинку або бездіяльності (Ситуація) → етична та істиннісна оцінка цієї Ситуації Звинувачувачем на основі порівняння її з Нормою → оцінювання Звинувачувачем Ситуації як негативної → встановлення Звинувачувачем особи, причетної до негативної Ситуації та надання їй статусу Звинувачуваного → інформування Звинуваченого про його вину у створенні негативної Ситуації та відповідальність за це → визнання Звинувачуваним вини/відповідальності за негативну Ситуацію → намагання Звинуваченого виправити негативну Ситуацію (виправдатись) → оцінювання Звинувачувачем виправдань Звинувачуваного.

Остання частина праксеограми фактично відображає зворотну реакцію на втілення виправдання, тобто третій репліковий хід або перлокутивний ефект втілення виправдання. Зворотна реакція є важливим прагматичним індикатором того, наскільки успішно звинувачуваний втілив своє виправдання, і, як результат, чи перейшов конфлікт у фазу гармонізації.

Ініціатор звинувачення може прийняти виправдання, як наслідок, конфлікт не має розвитку й емоційна напруга спадає до мінімуму. Це відбувається тому, що ініціатор комунікативної взаємодії приймає аргументи звинуваченого. Його емоційний дискомфорт зменшується через те, що він усвідомлює 1) безпідставність звинувачень; 2) мотиви дій звинуваченого; 3) хибність звинувачень тощо. Отже, має місце врегульований конфлікт, тобто учасники частково чи повністю задовольняють свої інтереси і досягають поставлених цілей.

Про врегулювання конфлікту свідчить функціонально-позитивний характер розмови, що є результатом *спільних* зусиль у пошуку позитивного рішення. Тому ситуація звинувачення/виправдання виходить за межі конфлікту тільки тоді, коли ініціатор взаємодії приймає вибачення та долучиться до кооперативної взаємодії.

Конфлікт може бути врегульований повністю або частково [9, 79]. Про повне врегулювання конфлікту свідчить орієнтація партнерів на співробітництво як на об'єктивному, так і на суб'єктивному рівнях. Часткове врегулювання конфлікту не анулює його причини, а виражає лише зовнішню зміну конфліктної поведінки при збереженні внутрішньої установки на продовження конфлікту.

Ситуація звинувачення/виправдання може бути частково врегульованим конфліктом у тому випадку, коли ініціатор взаємодії вважає продовження розмови беззмістовним або приймає виправдання звинувачуваного тільки формально:

“Don't argue with me, for heaven's sake, woman! This little brute Matilda or whatever her name is has stink-bombed my study! There is no doubt about it! Thank you for suggesting it.

But I didn't suggest it, Headmistress.

Of course, you did! Now what is it you want, Miss Honey? Why are you wasting my time?”(15, 81).

Ініціатор конфлікту не вважає виправдання звинуваченого правдивими, завершуючи конфліктну взаємодію зміною теми розмови (*Now what is it you want, Miss Honey?*).

Причинами неврегульованого конфлікту може бути неприйняття ініціатором звинувачення виправдань звинуваченого. Це відбувається у тому випадку, коли звинувачувач: 1) не вважає аргументи звинуваченого розсудливими; 2) не вірить словам звинуваченого; 3) не знімає відповідальності звинуваченого за скоєне, як-от:

“That cake was made from real butter and real cream! And he, that rober-bandit, that safe crack-er, that highwayman standing over there with his socks around his ankles stole it and ate it!

I never did, the boy exclaimed, turning from grey to white.

Don't lie to me, Bogtrotter! Barked the Trunchbull. The cook saw you! What's more, she saw you eating it!” (15, 116).

Ініціатор взаємодії не вірить виправданям звинувачуваного (*Don't lie to me, Bogtrotter*) і наводить свої аргументи, намагаючись довести свою правоту, цим самим ще більше розпалюючи конфлікт (*The cook saw you! What's more, she saw you eating it!*).

Неврегульований конфлікт розпочинається так само, як і врегульований, проте у комунікативній стадії ініціатор взаємодії не приймає аргументів звинуваченого, тобто він вирішує надалі дотримуватись некооперативного стилю поведінки. Компроміс не досягається, а емоційний дискомфорт у обох учасників підсилюється:

“You... you little cheat! The father suddenly shouted, pointing with his finger. You looked at my bit of paper! You read it off from what I've got written here!

Daddy, I'm the other side of the room, Matilda said. How could I possibly see it?

Don't give me that rubbish!” the Father shouted. Of course you looked! You must have looked! No one in the world could give the right answer just like that, especially a girl! You're a little cheat, madam, that's what you are! A cheat and a liar!”(15, 51).

Ініціатор конфлікту використовує інвективну лексику для підсилення свого осуду вчинку звинувачуваного (*you little cheat*), який намагається виправдатися, надавши раціональні докази. Проте співрозмовник не бере їх до уваги і продовжує свої безпідставні звинувачення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ситуація звинувачення/виправдання є стереотипною ситуацією, в якій відношення адресанта описується знаком «-», тобто має місце актуалізація відповідальності адресата за небажаний для адресанта певний стан справ. Її характеризують такі особливості: комунікативні інтереси учасників взаємодії не збігаються; мовленнєві дії адресанта спрямовані на зміну поведінки чи стану адресата; мовленнєві дії

адресата спрямовані на залагодження конфлікту, зменшення завданої шкоди та покращення емоційного стану адресанта.

Комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання відносимо до гармонізуючого типу конфліктної взаємодії, оскільки він має яскраво виражені риси зародження конфліктної взаємодії, проте учасники взаємодії намагаються гармонізувати спілкування та перейти в площинну кооперативної взаємодії.

Перспективним видається комплексне дослідження особливостей тактико-стратегічної організації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англійській дитячій літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : УНИТИ – ДАНА. – 2002. – 591 с.
2. Волкова О. С. Прагмалингвистические особенности межличностного общения в коммуникативной ситуации «бытовой конфликт» : на материале английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Волкова Ольга Сергеевна. – Волгоград, 2009. – 188 с.
3. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. Прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16 – С. 217–237.
4. Гришина Н. В. Психология конфликта. – 2-е изд. / Н. В. Гришина. – СПб. : Питер, 2009. – 544 с.
5. Комлев Н. Г. Лингвосемантические мотивы возникновения и разрешения межперсонального конфликта / Н. Г. Комлев // Тез. VI все союз. симп. по психолінгвістическій і теорії комунікації. – М., 1978. – С. 87–99.
6. Крамкова О. В. Языковые и прагматические факторы конфликтотенности / О. В. Крамкова // Вестник Нижегородского ун-та им. Н.И. Лобачевского. – № 6 (2). – 2011. – С. 332–335.
7. Лаврентьева Е. В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Елизавета Владимировна Лаврентьева. – Новосибирск, 2006. – 261 с.
8. Ламанов И. А. КУРС : Психология Конфликта / И. А. Ламанов. – М. : 2000. – 105 с.
9. Сейранян М. Ю. Конфликтный дискурс: социолінгвістический и прагмалингвистический аспекты / М. Ю. Сайранян. – М. : Изд-во «Прометей», 2012. – 96 с.
10. Сніжик О. П. Висловлення звинувачення та виправдання у вербальних інтеракціях (на матеріалі сучасної французької мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Сніжик Олена Петрівна. – Запоріжжя, 2007. – 308 с.
11. Третьякова В. С. Конфликт как феномен языка и речи [Електронний ресурс] / В. С. Третьякова. – Режим доступа: http://proceedings.usu.ru/proceedings/N27_03/win/16.html
12. Фадеева О. В. Стратегії й тактики конфліктного дискурсу (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Фадеева Олена Володимирівна. – К., 2000. – 192 с.
13. Beavin-Bavelas J. Interpersonal conflict // Handbook of Discourse Analysis J. Beavin-Bavelas, L. E. Roger, F. E. Millar. – London : Academic Press, 1985. – Vol. 4. Discourse Analysis in Society. – P. 9–26.
14. Grimshaw A. Conflict talk : Sociolinguistic investigations of arguments in conversations / A. Grimshaw. – Cambridge : C.U.P., 1990. – 356 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Dahl R. Matilda / R. Dahl. – Hengood : Rily Publications, 2008. – 233 p.